

Ignacy WALESKI*

IDENTYFIKACJA ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO SOCMODERNIZMU W POLSCE

IDENTIFICATION OF THE CULTURAL HERITAGE OF SOCIALIST MODERNISM IN POLAND

DOI: 10.25167/sm.4880

ABSTRAKT: Dziedzictwo kulturowe jest zasobem złożonym i interpretowanym w różnych kontekstach. Artykuł porusza kwestie specyficznego (bo młodego i naznaczonego brzemieniem historii) dziedzictwa materialnego socmodernizmu. Ta dość mało rozpropagowana w opinii publicznej warstwa spuścizny kulturowej, która może być uznana za tzw. dziedzictwo trudne (ang. *dissonant heritage*), budzi obecnie spore kontrowersje. Przedmiotem niniejszego artykułu jest zasób materialnego dziedzictwa kulturowego powstałego w czasach PRL, którego cechy fizjonomiczne i koncepcyjne pozwalają na sklasyfikowanie go jako zasób socmodernistyczny. Celem pracy jest identyfikacja rozmiarów zasobu tego typu dziedzictwa w Polsce, które ma potencjał stać się determinantą rozwoju. Niniejsza analiza diagnostyczna poprzedza szersze badania dotyczące warunków wzmocnienia potencjału endogenicznego miast w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego socmodernizmu. Struktura artykułu ma charakter dwuelementowy. Składa się z części teoretycznej i empirycznej. Część teoretyczna porusza kwestie oceny socmodernistycznego dziedzictwa trudnego oraz dylematy związane ze sposobami wartościowania go jako zasobu strategicznego dla określonych miast. Empiryczna część pracy dotyczy identyfikacji rozmiaru oraz podstawowych właściwości socmodernistycznego dziedzictwa trudnego w polskich miastach.

SŁOWA KLUCZOWE: socmodernizm, dziedzictwo trudne, dziedzictwo kulturowe, dziedzictwo kulturowe modernizmu socjalistycznego

ABSTRACT: Cultural heritage makes a complex resource and can be interpreted in many different contexts. The article deals with the specific (young and burdened with history) material heritage of socialist modernism. This layer of cultural heritage, being hardly popularized among public opinion, can be considered as an example of dissonant heritage and is currently causing a lot of controversy in the public discourse. The subject of this article is the resource of material cultural heritage created in the times of the Polish People's Republic, whose physiognomic and conceptual features allow it to be classified as a socialist modernist resource. The aim of the study is to identify the size of the resources of this type of heritage in Poland, which can potentially show opportunities as a determinant of development. This diagnostic analysis precedes wider research on the conditions for enhancing the endogenous potential of cities based on the resources of socialist modernist legacy. The structure of the article is two-element. The theoretical part raises the issues of assessing the difficult socialist modernist heritage, and dilemmas related to the ways of evaluating it as a strategic resource

* <https://orcid.org/0000-0002-4946-6923>, ul0190512@edu.uni.lodz.pl.

for individual cities. The second, empirical, part of the work concerns the identification of the size and basic properties of the dissonant socialist modernist heritage in Polish cities.

KEY WORDS: socialist modernism, dissonant heritage, cultural heritage, cultural heritage of socialist modernism

Wstęp

Dziedzictwo kulturowe jest kategorią wielowątkową i zróżnicowaną, niełatwą do jednoznacznego skategoryzowania. Starając się więc możliwie najprościej określić, czym jest dziedzictwo kulturowe, można powiedzieć, że jest egzemplifikacją bytności człowieka na ziemi. Według włoskiej badaczki Elisy Panzery „dziedzictwo kulturowe jest fundamentalnym zasobem dla jednostki, społeczności, państw i różnych generacji. Jest kluczowym i integralnym dowodem ludzkiej egzystencji: intelektualnym, psychologicznym i moralnym” (Panzera 2022, 1). Z kolei Zbigniew Kobylński podkreśla konieczność dualnego (współczesnego, a jednocześnie odnoszącego się do przeszłości) definiowania zakresu pojęciowego przywołanego terminu: „(...) dziedzictwo kulturowe, chociaż składa się z wytworów dawnych, jest w znacznym – być może najwyższym – stopniu produktem terażniejszości, jest współczesnym konstruktem społecznym, przypisywanym w ciągłym procesie przemian wciąż nowym zjawiskom z przeszłości” (Kobylński 2011, 22). Mając na uwadze powyższe definicje, warto zauważyć, że *de facto* mamy do czynienia z zasobem wielopoziomowym i różnie interpretowanym, w którym na jednej płaszczyźnie może znaleźć się warstwa materialna, a na drugiej – niematerialna (Murzyn-Kupisz, Hołuj i Działek 2022, 9).

Zasób niematerialny – zbudowany w oparciu o wymiar symboliczny, a więc łączący społeczności na różnych poziomach (lokalnym, narodowym i ponadnarodowym) – to np. tradycje i przekazy ustne, a także zwyczaje, rytuały czy też umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym (Konwencja UNESCO...). Druga płaszczyzna to zasób widoczny w przestrzeni, namacalny, a więc materialny. Oczywiście kategoria ta w przypadku Polski obejmuje pozycje przede wszystkim rozpoznane, spisane i reprezentowane chociażby w rejestrze zabytków, uwzględnione w ewidencji konserwatorskiej na poziomie gmin czy też obiekty będące elementami kolekcji muzealnych (Pilarz 2019, 41–42). Kategorie te wydają się więc naturalnym kryterium podziału dziedzictwa kulturowego w przypadku zasobów mających pozycję ugruntowaną i niebudzącą sprzeciwu w dyskursie publicznym (wynikającą np. z wieku czy też historyczno-artystycznej wagi danego obiektu lub zwyczaju). Natomiast kłopotliwe w oszacowaniu, a przy tym budzące wiele kontrowersji może być skategoryzowanie obiektów młodszych oraz tych, na których cięży widmo niechlubnej i kontrowersyjnej przeszłości (Sokołowicz i Przygodzki 2020).

Przykładami takich wątpliwości może być chociażby dyskurs związany z planami usunięcia z obrazu miasta Pałacu Kultury i Nauki czy też wyburzeniem wrocławskiego Solpola, dworca kolejowego w Katowicach, jak również Supersamu w Warszawie.

W każdym z tych przypadków do czynienia mamy z architekturą współczesną (dwudziestowieczną), na której niewątpliwie ciążyą odniesienia historyczne, kulturowe, społeczne, a także estetyczne. Czy zatem słusznie uznano ich obecność w obrazie miasta za niepotrzebną? Celem niniejszej pracy w wymiarze teoretycznym jest zwrócenie uwagi na potencjał, jaki towarzyszy zasobom dziedzictwa kulturowego socmodernizmu w determinowaniu procesów rozwoju miast, natomiast w wymiarze empirycznym – identyfikacja liczby i właściwości kluczowych obiektów dziedzictwa kulturowego socmodernizmu w grupie wybranych miast w Polsce.

Istota dziedzictwa kulturowego socmodernizmu

Przedmiotem niniejszej analizy jest zasób socmodernistyczny, który może być uznany za jeden z przykładów tzw. dziedzictwa trudnego (ang. *dissonant heritage*). Można je opisać jako takie, na którym ciążyą widma najczęściej niechcianej, wypieranej i źle wspomianej przeszłości (Przygodzki i Waleski 2021, 8; Banaszkiwicz i Semik 2019, 7–14). Budownictwo kojarzące się z represją reżimu komunistycznego jest więc niewątpliwie zasobem wpisującym się w zakres – tak licznie reprezentowanego na terenie Polski i krajów tzw. bloku wschodniego – socmodernistycznego, trudnego dziedzictwa kulturowego.

Poprzez 44 lata istnienia Polski Ludowej architektura, urbanistyka, a w efekcie szeroko rozumiany rozwój przestrzenny były jednymi z bardziej priorytetowych obszarów interwencji władzy po II wojnie światowej (Pakuła 2019, 15–17). Zniszczone działaniami wojennymi państwo, a do tego borykające się z licznymi problemami rozwojowymi społeczeństwo (np. głód mieszkaniowy) niosły istotne i priorytetowe wyzwania, z którymi musiała zmierzyć się ówczesna władza. Budynki i budowle powstające pierwotnie do ok. 1956 r. w stylu tzw. socrealistycznym, a także te, o których decyzja o rozpoczęciu budowy zapadła do ok. 1989 r.¹ – w stylu socmodernistycznym (Wiśniewski 2014/2015, 180–191), coraz częściej zaczynają pretendować do uznania wybranych ich przykładów za wartościowe (Przygodzki i Waleski 2021; Light 2010, 145–160). Zasób ten jest bowiem unikalny, występujący lokalnie (tylko na terenie krajów tzw. bloku wschodniego), wyróżniający się cechami pozwalającymi na wyodrębnienie go jako odrębnego stylu architektonicznego. Przedrostek „soc” odnosi się bowiem do realiów, w jakich to budownictwo powstawało – okres socjalistyczny. Oznacza to, że oprócz cech typowych dla samego (już z istotny rzeczy lewicującego) modernizmu (Sepioł 2017, 44–59) znajdujemy dodatkowo elementy wyróżniające,

¹ Zdiagnozowano także budynki oddane do użytkowania później, np. latach 90., które również mogą być uznane za zasób socmodernistyczny pomimo niespełniania przyjętego kryterium wieku. Dotyczy to budynków, w których decyzja o powstaniu zapadła jeszcze w starych realiach społeczno-gospodarczych, a które ze względu na czynniki o charakterze zewnętrznym (np. czas trwania budowy) zostały oddane do użytkowania już w nowych, wolnorynkowych realiach społeczno-ekonomicznych. Zasób ten przejawia mimo wszystko cechy charakterystyczne dla stylu (socmodernizmu), stąd może być *a priori* uznany za przykład architektury socmodernistycznej.

charakterystyczne dla realiów polityczno-ekonomicznych tamtego okresu. Wyodrębnić więc można cechy takie jak:

- silna centralizacja działań i upolitycznienie decyzji, np. normatywy budowlane (Szafrąńska 2016; Marciniak 2010);
- ograniczenia materiałowe i koncepcyjne wynikające m.in. z upolitycznienia decyzji (Springer 2011, 153);
- replikacja tych samych rozwiązań urbanistyczno-architektonicznych, np. widoczna w wielokrotnie powielanych systemach prefabrykacji osiedli (Piliszka 1974) czy też w rozlokowaniu tego samego obiektu w różnych miastach na terenie kraju (jak chociażby hala OSiR we Włocławku i jej odpowiednik w Kielcach, czyli hala widowiskowo-sportowa MOSiR).

Pomimo wyjątkowego charakteru obiektów z omawianego okresu zasób ten ciągle w skali makro wydaje się niechętnie zauważany i doceniany. Świadczą o tym liczne nieumiejętne, tzn. zatracające oryginalne cechy fizjonomiczne i koncepcyjne stylu, modernizacje budynków, np. zjawisko tzw. pastelozji czy też gettyzacji osiedli (Springer 2013), wciąż dość duża skala obiektów mało zadbanej, popadających w ruinę (Ciarowski 2017, 19–25) czy też takich, które w ostatnich latach zostały wyburzone (np. były dworzec kolejowy w Katowicach, Supersam w Warszawie) i to pomimo często unikatowych cech architektonicznych, stanowiących o niewątpliwiej ich wyjątkowości historyczno-architektonicznej. Ponadto na ocenę tego zasobu nakładają się dodatkowo często nieuzasadnione i nieprawdziwe opinie uznające budownictwo z tego okresu za nudne i nijakie. Określenia typu „szare” czy „ponure” nierzadko pojawiają się w kontekście oceny budownictwa wielorodzinnego (Zys 2020) charakterystycznego dla stylu socmodernizmu. Oczywiście wydaje się, że takie głosy wynikają z niedostatecznego rozpropagowania wartości kulturowej i estetycznej tego typu zasobów wśród opinii publicznej. Obserwując wnikliwie krajobraz Polski, zauważyć można mnogość ciekawych realizacji (Springer 2011, 83–89, 121–130), np. śląskie dzieła tercetu architektów Buszko–Franta–Gottfried (Barucki 2015), jak również rozwiązań technologicznych, np. „Trzonolinowiec” i „Mezonetowiec” we Wrocławiu, osiedle PR-5 w Zamościu (Dmitruk 2017), które w literaturze fachowej zaczynają coraz częściej być zauważane i doceniane, starając się tym samym zaprzeczać wizerunkowi nudnego i stypizowanego zasobu.

Metodyka badań

Przedmiotem niniejszego artykułu jest zasób materialnego dziedzictwa kulturowego, którego cechy fizjonomiczne i koncepcyjne pozwalają na sklasyfikowanie go jako budynków socmodernistycznych. Nadrzędnym celem pracy jest diagnoza zasobów tego dziedzictwa w Polsce. Ich identyfikacja została przez autora dokonana na podstawie kwerendy literatury, wizji lokalnych, prasy lokalnej oraz informacji zawartych w serwisach internetowych. Kluczowym punktem selekcji budynków, stwierdzającym ostatecznie istotność i zupełność doboru budynków do dalszej analizy, był etap tzw. weryfikacji zupełności i poprawności wyboru obiektów.

Dla operacjonalizacji celu badawczego postawiono cztery pytania badawcze:

- 1) Jaka jest skala występowania zasobów uznawanych za najbardziej reprezentatywne w wybranej grupie miast?
- 2) Jaka jest struktura zasobów dziedzictwa socmodernistycznego?
- 3) W jakich okresach powstały najbardziej reprezentatywne zasoby dziedzictwa kulturowego socmodernizmu?
- 4) Jaki jest obecnie stosunek władz do zasobów socmodernizmu?

Identyfikacji zasobów materialnego dziedzictwa kulturowego powstałego w czasach PRL dokonano przy zastosowaniu trzech kryteriów:

1. Obszarem badania objęte zostały były miasta wojewódzkie (uwzględniając reformę administracyjną z 1975 r.). W wyniku analizy zasobowej wszystkich 49 byłych miast wojewódzkich z opracowania postanowiono wyłączyć ośrodki metropolitalne zgodnie z definicją zaproponowaną w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (Koncepcja... 188), które charakteryzowały się znaczną odmiennością podmiotową względem pozostałych miast. Z analizy wyłączono odpowiednio: Warszawę, Katowice, Kraków, Łódź, Trójmiasto, Poznań, Wrocław, bipol Bydgoszczy z Toruniem, Szczecin i Lublin. Finalnie analizie poddanych zostało więc 38 ośrodków miejskich.

2. Do badania kwalifikowano obiekty, które:

- a) powstały na podstawie decyzji o rozpoczęciu budowy wydanej w latach 1956–1989,
- b) nie pełnią funkcji mieszkaniowej,
- c) mają oryginalne cechy fizjonomiczne, niebędące zanadto zmodernizowane (noszą widoczne cechy budynków oryginalnych),
- d) mają znaczący potencjał rozwojowy dla miasta (przejawiają wartości kulturowe i urbanistyczno-architektoniczne).

3. Dokonano analizy dokumentów strategicznych miast, której zadaniem było wskazanie wytypowanych obiektów dziedzictwa kulturowego oraz weryfikacja zupełności i poprawności przygotowanej bazy danych obiektów przez lokalnego eksperta. Analiza zaangażowania obiektów dziedzictwa socmodernistycznego do realizacji polityki rozwoju opierała się na identyfikacji zawartości tekstów następujących dokumentów programowych:

- a) strategia rozwoju gminy,
- b) program współpracy miasta z organizacjami pozarządowymi na 2022 rok,
- c) gminny lub lokalny program rewitalizacji,
- d) strategia rozwoju województwa.

Weryfikację zupełności i poprawności wyboru obiektów w poszczególnych miastach, w których zdiagnozowano zasoby dziedzictwa socmodernistycznego, przygotowano w formie pytań eksperckich skierowanych do urzędników miejskich odpowiedzialnych za kwestie związane z planowaniem przestrzennym, dziedzictwem kulturowym i polityką rozwojową miasta. Weryfikacja ta pozwoliła potwierdzić lub uzupełnić katalog zidentyfikowanych obiektów. Aktualnie ten etap identyfikacji zasobów nadal jest w realizacji, przy czym połowa zapytanych respondentów nie podważyła zasadności dokonanej selekcji obiektów.

Wyniki analizy

Wyżej określone cechy delimitacji pozwoliły na przygotowanie bazy danych zawierającej kompletne informacje dotyczące wybranych do badania jednostek. Badanie zrealizowano w 2022 r. Na obszarze 38 byłych miast wojewódzkich wyselekcjonowano 98 obiektów według przyjętej metodyki (mapa 1). Liczba wybranych obiektów w poszczególnych miastach jest zróżnicowana, niemniej nie mniejsza niż 1 i nie większa niż 4 obiekty.

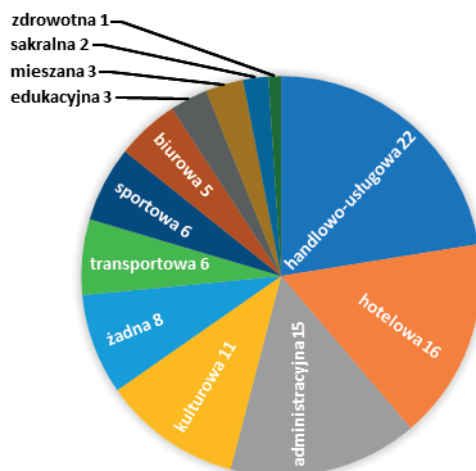

Mapa 1. Lokalizacja i liczba zdiagnozowanych obiektów dziedzictwa socymodernistycznego o wysokim potencjale rozwojowym

Źródło: opracowanie własne.

Wnioski podzielić można na dwie główne części. Pierwszą z nich jest sama charakterystyka obiektów poddanych identyfikacji, natomiast druga odnosi się do informacji pozyskanych na podstawie analizy tekstów dokumentów strategicznych (kryterium 3 metodyki).

Zidentyfikowane w toku analizy obiekty charakteryzują się zróżnicowanymi funkcjami (rys. 1). Wyszczególniono w skali malejącej: obiekty handlowo-usługowe (głównie domy handlowe); hotelowe (hotele i pensjonaty); budynki o charakterze administracyjnym (budynki urzędów, sądów, placówek pocztowych, komisariatów policji); obiekty kultury (kina, domy kultury, teatry, filharmonie); te, które obecnie nie pełnią żadnej

Rys. 1. Struktura funkcji identyfikowanych obiektów
(w szt.)

Źródło: opracowanie własne.

funkcji, czyli obiekty opuszczone, nieeksploatowane (na rys. 1 opisane jako „żadna”); o funkcji transportowej (dworce autobusowe i kolejowe); sportowej (hale sportowo-widowiskowe); biurowej (biurowce); edukacyjnej (głównie biblioteki); budynki o charakterze mieszanym, tzn. dominująca funkcja budynku jest trudna do jednoznacznego określenia (kombinaty gastronomiczno-handlowo-usługowe); sakralne (kościół); jedną placówkę zdrowotną (szpital).

Zaproponowany podział funkcjonalny budynków odnosi się do funkcji pełnionej przez nie współcześnie. Ponadto zauważono, że czasami – wbrew początkowym założeniom – analizowane obiekty zmieniały swoje pierwotne przeznaczenie co do pełnionej funkcji. Zdiagnozowano 6 takich budynków o wyraźnej i zauważalnej jej zmianie. Przykładem może być kino Millenium w Słupsku. Kiedyś ten ciekawy obiekt o wysokiej randze w skali regionalnej przekształcił się obecnie w wielkopowierzchniowy sklep spożywczo-przemysłowy (tzw. market). Z kolei w dawnym kinie Piast w Sieradzu (fot. 1 i 2) mieszczą się dziś placówki gastronomiczne. Bar Express w Gorzowie Wielkopolskim (tzw. okrągłak) pełni obecnie funkcję placówki banku komercyjnego.

Zaobserwowano ponadto, że analizowane obiekty pochodziły głównie z lat 70. XX w., co stanowiło największy zasób (rys. 2), natomiast średni rok oddania do użytkowania budynku to 1974 r. (bazując na dostępnych 62 rekordach, w których można było uzyskać konkretną datę). Wyraźnie mniej licznie reprezentowane były budynki powstałe w latach 1956–1969 oraz 1980–1989. W omawianym zasobie znalazły się nieliczne budynki socmodernistyczne, które oddane do użytkowania były już w latach 90. i po 2000 r. Za przykład takiego budynku można uznać np. Kieleckie Centrum Kultury czy też halę Podpromie w Rzeszowie. W obu przypadkach budowa rozpoczęła się jeszcze

Fot. 1. Budynek byłego kina Piast w Sieradzu – widok od strony ulicy, 16.07.2022 r.

Źródło: archiwum autora.

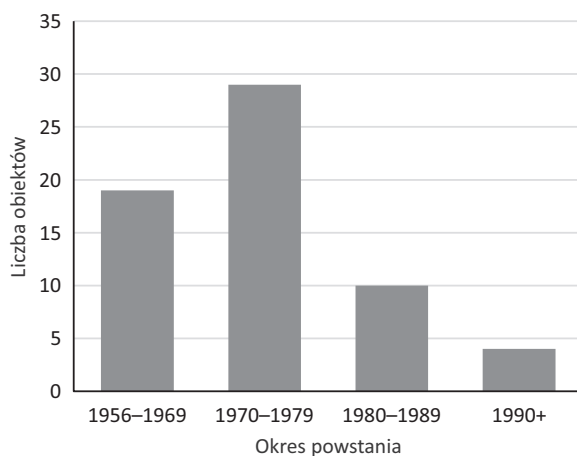

Fot. 2. Budynek byłego kina Piast w Sieradzu – widok od strony zapleczka, 16.07.2022 r.

Źródło: archiwum autora.

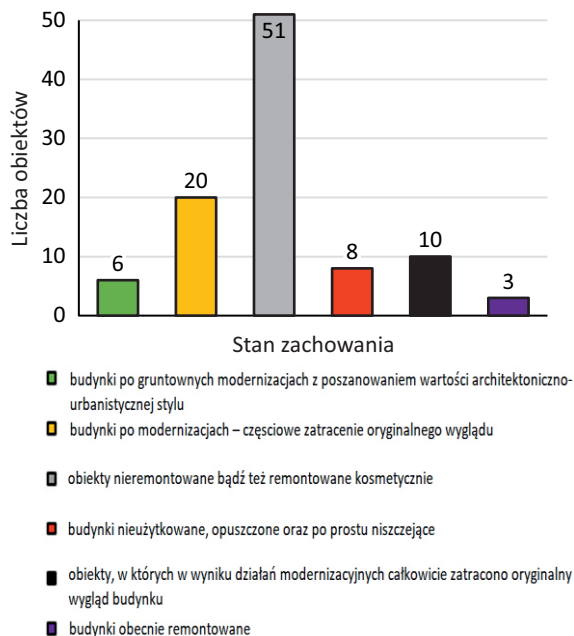
w latach 70., natomiast obiekty finalnie ukończone zostały później (odpowiednio w 1992 r. i 2002 r.).

Kolejną zaobserwowaną cechą jest różny stopień zużycia zarówno technicznego, jak i funkcjonalnego budynków (rys. 3). Niektóre z nich przechodziły remonty i modernizacje, w innych z kolei zmiany były kosmetyczne albo nie było ich wcale. W przypadku budynków modernizowanych działania remontowe charakteryzował różny stopień i zakres robót. Wyróżniono obiekty, w których modernizacje przeprowadzane były z poszanowaniem wartości architektoniczno-urbanistycznej stylu, dzięki czemu stały się interesującym zasobem dziedzictwa kulturowego (np. kielecki dworzec PKS, który zdobył tytuł „Kryształowej cegły 2021”, Teatr im. Jana Kochanowskiego w Opolu czy też wspominany przez Filipa Springera w *Księdze zachwyków* Górnicy Dom Kultury

Rys. 2. Struktura wieku analizowanych budynków

Źródło: opracowanie własne.

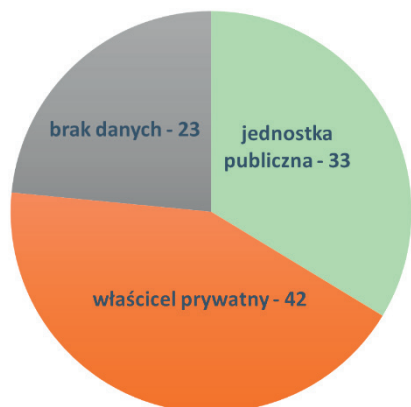

Rys. 3. Struktura zachowania zasobu

Źródło: opracowanie własne.

„Oskard” w Koninie; Springer 2016). Inne obiekty z kolei modernizowane były w ten sposób, że wyraźnie zatraciły swój oryginalny wygląd (np. kielecka hala widowiskowo-sportowa, skierniewicki kino-teatr Polonez, były Dom Turysty PTTK w Płocku (dziś hotel Starzyński). Zdarzały się też obiekty właściwie nieremontowane (ewentualnie remontowane w niewielkim zakresie), gdzie z jednej strony docenić można niezmienny styl budynku, z drugiej zaś budynki te wydają się dość powszechnie trapić problemy wynikające ze znacznego wyeksploatowania (np. dworzec PKS w Bielsku-Białej, budynek byłego domu handlowego CRS w Chełmie, pawilon ZURiT w Ciechanowie; Dom Handlowy Centrum w Koninie). Wyodrębniono także budynki, które poprzez swoje modernizacje zatraciły tak poważnie swój pierwotny charakter, że właściwie ciężko je dziś bezproblemowo i jednoznacznie zakwalifikować jako typowy zasób socmodernistyczny (np. hala OSIR we Włocławku, były Wojewódzki Dom Kultury, dziś Teatr Impresaryjny im. Włodzimierza Gniazdowskiego we Włocławku czy też budynek byłego kina Millenium w Słupsku). Jeszcze inną kategorią są budynki nieużytkowane, opuszczone oraz po prostu niszczące (np. szpital Stalownik w Bielsku-Białej, dworzec PKP w Tarnowie-Mościcach, hotel Sudety w Wałbrzychu). Kategorią najmniej liczną są budynki obecnie remontowane (np. dworzec PKP w Kielcach, hala Urania w Olsztynie).

Ciekawe wnioski wysnuć można z analizy struktury własności analizowanych budynków (rys. 4). Dominującą formą jest własność prywatna (prawie połowa wszystkich

Rys. 4. Struktura własności identyfikowanych obiektów (w szt.)

Źródło: opracowanie własne.

objektów), te zaś będące w zasobach jednostek publicznych stanowią ok. 1/3 próby. Najmniejszą część stanowią obiekty o niezidentyfikowanej własności.

Wnioski z analizy tekstów dokumentów strategicznych miast podzielić można w odniesieniu do typu dokumentu. W przypadku strategii rozwoju władze miasta posługują się dokumentami o zróżnicowanym horyzoncie czasowym (np. 2020+, 2030+, 2014–2020 z perspektywą wydłużenia do 2030 r.). Takie podejście powoduje, że w zależności od momentu wdrożenia dokumentu przedstawione przez miasta cele strategiczne i operacyjne mogą znacznie się różnić (np. w dokumentach aktualizowanych w czasie trwania pandemii COVID-19 dużo większy nacisk kładziony był na aktywności w obszarze zdrowia). Warto też zauważyć, że nie wszystkie miasta posiadają obowiązujący dokument (cztery miasta – stan na I kwartał 2022). Ponadto w kilku przypadkach stwierdzono, że strategia rozwoju gminy jest dość mocno zdezaktualizowana (np. obowiązuje dokument z 2008 r.). Sytuacja ta dotyczy siedmiu miast. W przypadku wniosków dotyczących zapisów poruszających kwestie dziedzictwa socmodernistycznego zauważyć można, że mają one charakter ogólny. W większości zasoby dziedzictwa kulturowego są traktowane jako całość zasobu dóbr kultury (bez wyszczególnienia konkretnych zasobów, w tym stylów architektonicznych). W konsekwencji dokumenty odnoszą się pobieżnie do kwestii związanych z zasobem z okresu PRL. Dominują zapisy odnoszące się do zagadnień takich jak: promocja turystyki kulturowej, kształtowanie przyjaznej przestrzeni miejskiej, przedsięwzięcia remontowo-modernizacyjne zabudowy, budowanie tożsamości lokalnej w oparciu o zasób miejski, uwypuklenie konieczności kreowania i promowania wizerunku miasta poprzez rozwój i promocję dziedzictwa kulturowego, a także ogólną poprawę estetyki przestrzeni miejskiej. W efekcie często wóldarze miast odnoszą się do konieczności podjęcia działań rewitalizacyjnych terenów zdegradowanych (głównie dotyczy to zasobów kamienicznych na tzw. starym mieście oraz zasobów przemysłowych). W przypadku działań mających na celu poprawę estetyki miejskiej już częściej zauważyć można odniesienia do zasobu socmoder-

nistycznego, lecz trzeba przyznać, że działania te odnoszą się właściwie tylko do zasobu mieszkaniowego. Na przykładzie Jeleniej Góry zauważyć można konieczność odniesienia się do kwestii związanych z „uporządkowaniem i uatrakcyjnieniem przestrzeni publicznej i prywatnej oraz wnętrz blokowych”, a także potrzebę „stworzenia i wdrożenia polityki w zakresie kolorystyki elewacji zewnętrznych” (*Strategia rozwoju Miasta Jeleniej Góry...*, 34). Z kolei w Zielonej Górze w strategii rozwoju miasta zwraca się uwagę na konieczność „rewitalizacji blokowisk” (*Strategia rozwoju Zielonej Góry...*, 36).

W przypadku programu współpracy miast z organizacjami pozarządowymi na rok 2022 zauważono, że właściwie w każdym z analizowanych ośrodków miejskich dokument ten odnosi się do kwestii związanych z zasobami dziedzictwa kulturowego. W dokumentach tych widnieją ogólne zapisy dotyczące konieczności wspierania działań w sferze całościowej (a nie wybiórczej, odnoszącej się tylko do konkretnego rodzaju zasobu, np. socmodernistycznego), ochrony dóbr kultury i promocji dziedzictwa kulturowego, a także z zakresu turystyki i krajoznawstwa, edukacji oraz rewitalizacji. Poprzez takie działania ośrodki miejskie rozumieją np. wspieranie lokalnych inicjatyw kulturalnych czy utrwalających i promujących tożsamość kulturową miast (i regionów), promocję i prezentację walorów turystycznych (w tym tworzenie nowych i rozwój istniejących produktów turystycznych), działania w obszarze rewitalizacji (np. te mające na celu pobudzenie dialogu społecznego, wspieranie działań o charakterze artystycznym i społecznym) oraz te związane z ogólną poprawą jakości przestrzeni publicznych na terenie miast. Brakuje tutaj jednoznacznych odwołań do zasobów socmodernistycznych.

W przypadku strategii rozwoju województw 2030 zauważono, że każde z 16 województw ma zapisy wskazujące na konieczność promowania, upowszechniania i ochrony dziedzictwa kulturowego w skali województwa. Dostrzec można chęć wspierania prac konserwatorskich (w tym restauratorskich, renowacyjnych, rewaloryzacyjnych) i rewitalizacyjnych obiektów i obszarów zabytkowych oraz kulturowych. Planowane są działania mające na celu adaptację obiektów zabytkowych do nowych funkcji, zwiększenie atrakcyjności turystycznej w oparciu o walory kulturowe i przyrodnicze, jak również ochronę, pielęgnację i promowanie spuścizny kulturowej w skali województw poprzez np. poprawę dostępności do zasobów dziedzictwa kulturowego czy kreowanie oferty kulturalnej z wykorzystaniem cyfryzacji zasobów i instytucji kultury. Potrzeby wydają się dobrze rozpoznane, a działania niewątpliwie potrzebne, zarazem jednak są one dość ogólnie przedstawione. Brakuje odwołań do konkretnych stylów architektonicznych i zasobów (w tym socmodernistycznych).

W przypadku miejskich planów rewitalizacji bazowano na gminnych i lokalnych planach rewitalizacji (w zależności od horyzontu czasowego obowiązującego aktualnie na terenie miasta). Analiza wykazała, że w dwóch ośrodkach miejskich (Kielce i Bielsko Białe) nie ma obecnie obowiązujących planów rewitalizacji. W pozostałych 36 wcześniej wspomnianych ośrodkach dokument taki obecnie obowiązuje. Stwierdzono, że tylko dla pięciu obiektów (ze wszystkich 98 poddanych analizie) przewidziano kon-

kretnie działania (odpowiednio: hotelu Kamena w Chełmie, kompleksu „Przemysłówki” i Domu Handlowego Arsenał w Gorzowie Wielkopolskim, hali widowiskowo-sportowej Urania w Olsztynie oraz hali Podpromie w Rzeszowie). Dla niewielkiej liczby obiektów (10) przewidziano „miękkie” działania rewitalizacyjne, które nie dotyczyły samego budynku, ale w jakimś stopniu infrastruktury towarzyszącej i bezpośredniego jego otoczenia, np. uporządkowanie przestrzeni w pobliżu obiektu, dyskusje i warsztaty związane z losami ulic i budynków na nich się znajdujących. Zauważono także (w części diagnostycznej) problemy i zalecenia co do dalszych losów budynków i dzielnic, lecz konkretne działania zaradcze nie znalazły się na liście projektów przeznaczonych do realizacji.

Konkluzje i wyzwania badawcze

Architektura z okresu PRL jest szeroko reprezentowanym zasobem w obrazie polskich miast. Poprzez prawie 50 lat działalności tzw. Polski Ludowej zasoby socrealistyczny i socmodernistyczny stały się bardzo powszechnie spotykane na terenie całego kraju. Bloki, pawilony handlowe, biurowce, obiekty sportu i kultury to tylko niektóre z szerokiego wachlarza obiektów, które wówczas powszechnie powstawały. Fakt tak dużego zróżnicowania funkcji przejawia się również obecnie, powodując duże zamieszanie we właściwej ocenie wolumenu i jakości posiadanego zasobu. Co chronić i jak? Oto jedno z najbardziej palących pytań, które coraz częściej powinno padać w przypadku dzisiejszych rozważań dotyczących właściwej ochrony współczesnych dóbr kultury. Niniejszy artykuł stanowi niejako preludeum do szerszego i śmielszego poruszania tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego socmodernizmu. Okazuje się bowiem, że odpowiednio wykorzystane zasoby dziedzictwa kulturowego mogą stać się pożądanymi bodźcami rozwojowymi ośrodków miejskich: „Rozwój rekreacji i kultury w miastach w aspekcie społecznym wpływa na poprawę jakości życia mieszkańców miast, a w aspekcie ekonomicznym stanowi determinantę aktywizującą lokalną gospodarkę. Wzbogaca też wizerunek miasta (aspekt psychologiczny) oraz prowadzi do waloryzacji przestrzeni miejskiej (aspekt kulturowy i przestrzenny)” (Piekut i Piekut 2020, 43). Mając to na uwadze, należy odpowiednio zadbać o zasób dziedzictwa trudnego, w tym też socmodernistyczny, który obecnie wydaje się właściwie niewykorzystywany na szeroką skalę w kreowaniu długofalowych polityk rozwojowych. Niniejsza analiza diagnostyczna poprzedza szersze badania dotyczące warunków wzmacniania potencjału endogenicznego miast w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego socmodernizmu. Przyszłościowo (przy wykorzystaniu dorobku chociażby zasobowej szkoły zarządzania strategicznego czy też endogenicznej teorii rozwoju lokalnego) ważne będzie ustalenie kluczowych cech i warunków kształtowania zasobów dziedzictwa trudnego, tak aby stały się jednymi z zasobów o charakterze strategicznym (Sokołowicz 2015, 161–164).

Syntetyzując niniejszy wywód i odpowiadając tym samym na pytania problemowe, wnioski z badania podzielić można na dwie główne kategorie.

1. Część diagnostyczna:

a) Zdiagnozowano 98 budynków socmodernistycznych w 38 miastach w Polsce. Liczba wybranych obiektów w poszczególnych miastach jest zróżnicowana, jednak jest nie mniejsza niż 1 i nie większa niż 4 obiekty.

b) Zidentyfikowane budynki pełnią różne funkcje. Największy wolumen reprezentatywnych budynków przypada zasobom o funkcji handlowo-usługowej.

c) Najwięcej zidentyfikowanych reprezentatywnych budynków charakterystycznych dla okresu socmodernizmu powstało w latach 70. XX w.

d) Budynki reprezentowały różny stopień zużycia technicznego i funkcjonalnego. Ponadto zasoby wielokrotnie ewoluowały pod kątem zamierzonej i obecnej funkcji budynku.

e) Zdiagnozowane obiekty są obecnie w największym stopniu własnością o charakterze prywatnym, co stanowi zaskakujący punkt zwrotny w porównaniu z wynikami badań Narodowego Instytutu Dziedzictwa dotyczących całości zasobu zabytkowego w skali kraju. Wówczas największą jego część stanowiły obiekty będące we władaniu kościołów i związków wyznaniowych (ponad 25%). 19% zasobów było własnością prywatną, a własność samorządowa stanowiła 17% (Chabiera 2021).

2. Część strategiczno-planistyczna:

a) Różny horyzont czasowy obowiązujących strategii rozwoju miast powoduje, że zawarte w nich cele strategiczne i operacyjne nie mają skoordynowanego i długofalowego charakteru.

b) Analizowane dokumenty zawierają liczne uogólnienia zarówno w sferze nomenklatury (nadwyrażanie pojęcia rewitalizacji), jak również całościowego, holistycznego patrzenia na zasób zabytkowy (bez wyszczególnienia konkretnego stylu i charakteru zasobu).

c) Rzadko w sferze diagnostycznej pojawia się pojęcie socmodernizmu, architektury PRL itd. Pomimo szerokiego wachlarza zapisów dotyczących konieczności budowania potencjału endogenicznego miejsc w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego, chęci wspierania prac konserwatorskich czy też nawet promowania miast, opierając się na zasobie kulturotwórczym obecnie właściwie nie wspomina się i też nie rozpatruje w tych kategoriach zasobów socmodernistycznych.

d) Najczęściej poruszonym terminem zahaczającym o zasoby socmodernistyczne są kwestie związane z modernizacją zasobu mieszkaniowego (zabudowa blokowa). Obiekty inne niż mieszkaniowe wydają się zdecydowanie rzadziej zauważane.

e) W przypadku zdiagnozowanych planowanych działań remontowych dotyczących obiektów z czasów PRL (głównie zabudowa blokowa) w ramach przyszłych modernizacji zakłada się jedynie działania powiązane z koniecznością termomodernizacji budynków (rzadziej dostosowania kolorystyki budynków do prawideł stylu).

f) Nie widać planów dogłębnych modernizacji zabudowy blokowej, które na zachodzie Europy stają się właściwie coraz częściej codziennością (np. nagrodzona międzynarodową Nagrodą Miesa Van der Rohe 2019 przebudowa bloku mieszkalnego w Bordeaux). Działania modernizacyjne w warunkach polskich odnoszą się

właściwie tylko do kwestii remontu, w tym docieplenia zasobu („styropianizacja”, wymiana stolarki okiennej), jak również miękkich i głównie obszarowych działań rewitalizacyjnych.

Bibliografia

- Banaszkiewicz, Magdalena, Zbigniew Semik. 2019. The ‘dissonant’ heritage of Nowa Huta’s shelters: Between education and entertainment. *Turyzm/Tourism* 29(1), 7–14. <https://doi.org/10.2478/tour-2019-0001>.
- Barucki, Tadeusz. 2015. *Zielone Konie*. Warszawa: Salix alba.
- Chabiera, Aleksandra. 2021. Rola dziedzictwa w dokumentach strategicznych gmin – wiedza i świadomość kluczowych urzędników gminnych. W: *Rozwój lokalny i strategiczne zarządzanie rozwojem gminy w oparciu o dziedzictwo kulturowe*. T. 2: *Rozwój lokalny i strategiczne zarządzanie rozwojem gminy w oparciu o dziedzictwo kulturowe*, (red.) Bartosz Skaldawski, Aleksandra Chabiera, Anna Koziół, Adam Dąbrowski, Piotr Nowak, 57–63. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ciarkowski, Błażej. 2017. Architektura wypoczynkowa w służbie polityki – kłopotliwe dziedzictwo ośrodków wypoczynkowych z czasów Polski Ludowej. *Wiadomości Konserwatorskie* 49, 19–25.
- Dmitruk, Michał. 2017. Osiedle im. Jana Zamoyskiego w Zamościu – realizacja założeń programu rządowego „PR-5” i późniejsze działania modernizacyjne. *Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych – Polska Akademia Nauk. Oddział w Lublinie* 1, 67–82.
- Kobyliński, Zbigniew. 2011. Czym jest, komu jest potrzebne i do kogo należy dziedzictwo kulturowe? *MAZOWSZE Studia Regionalne* 7, 21–47.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, M.P. 2012, poz. 252.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z dnia 17 października 2003. Dostęp: 22.01.2023. https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencja_o_ochronie_dz_niemater_2003.pdf.
- Light, Duncan. 2010. An Unwanted Past: contemporary tourism and the heritage of communism in Romania, *International Journal of Heritage Studies* 6(2), 145–160. <https://doi.org/10.1080/135272500404197>.
- Marciniak, Piotr. 2010. *Doświadczenia modernizmu. Architektura i urbanistyka Poznania w czasach PRL*. Poznań: Wydawnictwo Miejskie.
- Murzyn-Kupisz, Monika, Dominika Hołuj i Jarosław Działek. 2022. *Dziedzictwo kulturowe w badaniach*. T. 3: *Spoleczno-ekonomiczne oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Stan badań oraz perspektywy i potrzeby badawcze w kontekście polskim*. Warszawa–Kraków: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Pakuła, Rafał. 2019. *Miastoprojekt – Łódź swojemu miastu*. Łódź: Wydawnictwo Księży Młyn.
- Panzer, Elisa. 2022. *Cultural heritage and territorial identity*. Mediolan: Springer Cham.
- Piekut, Marlena i Kamil Piekut. 2020. Konsumpcja dóbr kulturalno-rekreacyjnych przez mieszkańców miast. *Studia Miejskie* 40, 41–53. <https://doi.org/10.25167/sm.1916>.
- Pilarz, Karina. 2019. Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków jako czynnik determinujący proces planowania przestrzennego. *Metropolitan. Przegląd Naukowy* 1(11), 40–49.
- Piliska, Eugeniusz (red.). 1974. *Systemy budownictwa mieszkaniowego i ogólne*. Warszawa: Arkady.
- Przygodzki, Zbigniew i Ignacy Waleski. 2021. Szacowanie wartości trudnego dziedzictwa kulturowego. Wycena dóbr nierynkowych metodą deklarowanych preferencji na przykładzie modernistycznego kompleksu biurowo-handlowego. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica* 1(352), 7–23.
- Sepioł, Janusz. 2017. Architekci w trybach historii. *Herito. Heritage, Culture & the Present* 29, 44–59.
- Sokołowicz, Mariusz. 2015. *Rozwój terytorialny w świetle dorobku ekonomii instytucjonalnej. Przestrzeń – Bliskość – Instytucje*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sokołowicz, Mariusz i Zbigniew Przygodzki. 2020. The value of ambiguous architecture in cities. The concept of a valuation method of 20th century post-socialist train stations. *Cities* 104, 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102786>.
- Springer, Filip. 2011. *Żle urodzone*. Kraków: Krakater.
- Springer, Filip. 2013. *Wanna z kolumnadą*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.

- Springer, Filip. 2016. *Księga zachwyków*. Warszawa: Agora.
- Strategia rozwoju Miasta Jeleniej Góry na lata 2014–2025*. 2014. Jelenia Góra.
- Strategia rozwoju Zielonej Góry na lata 2012–2022. Cz. 2: Analiza SWOT, misja, wizja, cele i zadania strategiczne*. 2012. Zielona Góra.
- Szafrańska, Ewa. 2016. *Wielkie osiedla mieszkaniowe w mieście postsocjalistycznym*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wiśniewski, Michał. 2014/2015. (R)ewolucja: krakowska szkoła modernizmu. *Herito: Heritage, Culture & the Present* 17–18, 180–191.
- Zys, Adam. 2020. *Szare bloki pokryli neonowymi kaflami. Alternatywa dla mdlej pastelozji*. Dostęp: 22.01.2023. <https://www.whitemad.pl/szare-bloki-pokryli-neonowymi-kaflami-alternatywa-dla-mdlej-pastelozji/>.